

EGY VARGYASI CSALÁD LEVELEZÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok körében elterjedt a személyes dokumentumok (levelezések, naplók, életrajzi feljegyzések, önéletrészek) vizsgálata. A szociológus a társadalmi jelenségek magyarázatában támaszkodhatik az egyéni magatartások és értékek vizsgálatára. A néplélektani, tömegpszichológiai kérdések egyes árnyalatainak, valamint az individuuum-pszichológia bizonyos problémáinak megválaszolásában is segítséget nyújthat a kutatók számára az életrajzi anyag vizsgálata. Még a történettudomány is, noha ragaszkodik a feldolgozásra kerülő dokumentumok hitelességéhez, elismeri az individuális szempontok kutatásának hasznosságát. A személyes dokumentumok forrásanyagként való felhasználása a néprajzi kutatásokban is jelentős eredményekhez vezetett. *„Az életrajzi dokumentumok alapjává válhatnak annak a néprajzi történetírásnak, amely a «kisemberből» indul ki, és a történelmet nem általános állam- és világtörténetnek tekinti, hanem azoknak a kisemberre, a történelem által «érintettek-re» való hatásait is vizsgálja.”*¹

Jelen dolgozat célja sem a történelmi események rekonstruálása, hanem azok hatásának vizsgálata egyszerű parasztemberek életmódjára, gondolkodásmódjára, világlátására. Forrásanyagként az első világháború idején keletkezett családi levelek szolgálnak. Ezek tartalmi, formai, stilisztikai elemzését kísérelem meg. A vizsgálat során a műfaj által szabott határok, a korlátozott terjedelem, a műfaj szabályaihoz való igazodás szándéka, az írás nehézsége, ami miatt csak a legfontosabb közölnivalók kerülhettek papírra, mind szem előtt tartandó tényezők. Másrészt pedig, világháborús levelekről lévén szó, föltétlenül számolnunk kell a cenzúra korlátozó hatásával is. A levélfírók gyakorlati célja a kommunikáció megvalósítása, és nem az írás esztétikai élvezete. Fontos szempont tehát az elemzés során annak tudatosítása, hogy a levelek nem esztétikai értékékpítés szándékával íródtak, hanem a frusztrált kommunikáció megvalósítása céljából.

Lévén, hogy egyetlen, konkrét eset elemzéséről van szó, általános érvényű következtetéseket nem vonhatok le, de az megállapítható, hogy nem egyedülálló példával állunk szemben.

A PARASZTSÁG ÍRÓVÁ VÁLÁSA. ÍROTT DOKUMENTUMOK A NÉPI KULTÚRÁBAN

Az utóbbi évtizedekben a folklorisztikában a szóbeli műfajok kutatása mellett fellendült a népi írásbeliség kategóriájába tartozó műfajok vizsgálata is. Magyar vonatkozásban több szakember kutatási eredménye hívta fel a figyelmet a népi írott dokumentumok kutatási lehetőségeire: Ortutay Gyula, Szabó László, Ujváry Zoltán, Hoppál Mihály, Küllös Imola, Takács Lajos, Tóth István György, Nagy Olga, Keszeg Vilmos és mások.

Evidenciaként hangzik, hogy a parasztság alfabetizációja, az írni-olvasni tudás elterjedése a nép körében rendkívül lényeges változásokat eredményezett a népi kultúrában, gondolkodásmódban. Tóth István György ilyen lényeges változásokként említi a parasztság időképeinek, térképzetének átalakulását. Míg a XVIII. században az egyházi ünnepeken és a mezőgazdasági munkákon alapuló, hagyományos időkép uralkodott, az alfabetizáció elterjedésével az íráson és a kikereshető feljegyzésen alapuló fogalomrendszer terjedt el. A térképzet lassú átalakulását jelzik a földmérőkkel, telek-könyvvel, térképpel történő határjárások. A szóban továbbadott ismeretek mellett fontos szerepet kapott az írásban megőrzött tudás, ami rögzítettségének tulajdoníthatóan megbízhatóbb forrásnak bizonyult. Ezért az írott dokumentumokhoz különös tisztelettel viszonyultak még az írástudatlanok is. A papír, a hivatalos írás megőrzési gyakorlata is erre utal: ládákban, fiókokban halmozódtak fel évtizedeken keresztül a parasztcsaládok irományai.²

Köztudott az is, hogy az írásos kultúra elterjedése a társadalom alsóbb osztályaiban rendkívül lassú folyamat volt. A hagyományos paraszti társadalomban a termelési eljárások, a szokásrend, a hitvilág átörökítésének módja az utánzás, a belenevelődés, a szóbeli átadás. *„A szóbeli hagyományokra épült paraszti műveltség autonóm, a saját maga által kialakított szabályokhoz igazodik, a kívülről jövő hatásoknak csak nehezen enged.”*³

Az iskolák falun való elterjedésének, a parasztság írástudóvá válásának mind szellemi, mind anyagi feltételei hiányoztak a XVIII. században. Gátat jelentett az az eléggé elterjedt felfogás, amely a néptömegek felvilágosítását veszélyesnek tartotta, és a népiskolák létesítését az állam hiábavaló, fölösleges kiadásaként ítélte meg.⁴ Számolnunk kell tehát egyrészt a parasztság elzárkózásával, idegenkedésével a kívülről jövő kezdeményezéssel szemben, másrészt a népoktatás bevezetését ellenző szólamokkal. De az 1868-ban bevezetett népiskolai oktatás sem jelentett áttörést a paraszti művelődés fejlődésében. Széles tömegek még évtizedekkel később sem jutottak túl az írásos műveltség elsajátításában az elemi iskolák által nyújtott lehetőségeken. Az 1869-es népszámlálás adatai szerint Erdélyben a hat éven felüli lakosság csupán 21,2%-a volt írástudó. Mindezen akadályok ellenére az írásbeliség a paraszti kultúra részévé vált, szerepe egyre nőtt. *„Az írni-olvasni tudás elterjedésével a szóbeli kultúra termékei falun is elveszítették kizáróla-*

*gosságukat.*⁵ A nyomtatott könyvek, a ponyvairodalom, kalendáriumok, újságok falvakra való bekerülése a népi kéziratok könyvek létrejöttének, gyarapodásának ösztönzőjévé vált. Ezek, a legtöbb esetben, a szájhagyomány rögzítésére, megőrzésére szolgáltak, de nem a szájhagyomány kiküszöbölésére. Csupán a hagyományok átadását, átvételét könnyítették meg.⁶ Az írott és a szóbeli kultúra sajátos viszonyára mutat rá Szabó László egyik tanulmányában: *„Az olvasmány a parasztságnál nem marad egyéni tulajdonban, hanem azonnal kollektív ismeretté, a hangos olvasás és a szóbeliség erős hatása miatt rögtön szóbelivé, szájhagyománnyá válik.”*⁷

LEVÉLÍRÁS A PARASZTSÁG KÖRÉBEN

Mielőtt a népi levelek keletkezési körülményeiről, a levelezés indítóoka-iról, feltételeiről, céljairól szólnánk, szükségesnek látszik a levelezés, levélírást általánosabb kérdéseinek felvázolása.

A beszéd közvetlenségével szemben a levélírást a társadalmi érintkezés közvetett formája. Előnye, hogy a közlendőket eljuttatja olyan személyekhez is, akik pillanatnyilag távol vannak. Mivel maradandóan rögzíti a gondolatokat, megfogalmazása különös figyelmet, gondosságot igényel. Megszerkesztése alkotó munka, megkívánja a rendszerező gondolkodást. Szerkezeti felépítését kialakult szokások, a levélforma normái befolyásolják. Kész formulák, klisék, minták állnak követendő modelleként a levélíró előtt. Csak ezeknek a normáknak megfelelően válhat a leírt gondolatok levélvé. Keszeg Vilmos a levélírást nyolc funkcióját különíti el. Elsőként a társadalmi környezet kitágításának lehetőségét nevezi meg. A levélíró életterén kívül megkeresheti, megőrizheti azokat a személyeket, akiknek a hiánya frusztrálja. A levélíró kitágítja földrajzi környezetét, életterét is, a „nyitott világ” élményét éli meg azáltal, hogy részesévé válik olyan történeteknek is, amelyek tőle távoli környezetben zajlanak le. A tanulmányíró a levélírást feszültséglevezető, identitáskiépítő és –ápoló szerepet, valamint az egyén életét meghatározó események elemzési, értelmezési aktusa révén különösen fontos pszichológiai hatást tulajdonít. A levélíró egyrészt közösségének krónikása, tudósít a külvilág felé, másrészt hasznos, érdekes információkat szerez a külvilágról. Mint alkotó folyamatnak, a levélírást esztétikai funkciói is vannak.⁸ A levélírást a társadalmi érintkezés terén betöltött fontos és hasznos szerepét jelzi az a történelmi tény is, hogy már az antikvitásban elterjedt ez a kapcsolatteremtési forma. A levélműfaj normái már ekkor kialakultak. A levelek szerkezeti felépítése a klasszikus szónoki beszéd részeit követte: az üdvözlés, a jóindulat megnyerése, az elbeszélés, a kérés megfogalmazása és a befejezés voltak fő részei. Később, a vallásos világképnek megfelelően, a klasszikus jókívánságok keresztényi fohászokkal bővültek. Stílusukra az az általános felfogás hatott kényszerítő erővel, miszerint jelentős dolgokról csak ékes szavakban lehet szólni. Bonyolult mondatszer-

kesztés, díszes körülírások jellemezték a középkori leveleket. Mindez bizonyos formulák kialakulásához vezetett. Az állandóan ismétlődő formulák később veszítettek hatásosságukból, szokássá üresedtek, de kényszerítő erejük továbbra is meghatározta a levélműfaj stílusát.

A reneszánsz korában bizonyos fokú eltávolodás történt a kora középkori írások szertartásos merevségétől. Példaképekként az antik írók szolgálták, akik számára a levél az önkifejezés eszköze, tudós voltak bizonyítéka volt. A latin nyelvű levelek mellett az anyanyelvű levelek is megjelentek. A magánlevelezésbe behatolt a mindennapi érintkezés nyelve. A magyar nyelvű levélírás kezdete feltételezhetően a XV-XVI. század. Lampérth Géza az első magyar magánlevelek, missilisek keletkezési idejét a XVI. századra teszi, stílusuk fő jellemzőjeként a homályosságot emeli ki. Ezekben a levelekben az a tendencia érvényesül, hogy a latin formulákat hű magyar fordításban adják. Szerkezeti felépítésük általában a következő sémát követi: üdvözlés, hivatkozás a korábbi kapcsolatra (levélre, hírre), a levél tárgya, záradék, amely jókívánságokat, fohászokat tartalmaz, végül aláírás, keltezés.⁹ A XVI. századi levélstílus nehézkességét fokozta a megszólítások állandó ismételtetése, valamint a *továbbá* nyelvi sztereotípa gyakorisága.¹⁰ A XVII. századi levelek szerkezeti elemeit Mikó Pál ismerteti. Ezek általában a következő modellt követik: kezdősor, megszólítás, szolgálat, isteni imádság ajánlása, üdvözlés, a megszólítottnak a levélíróhoz való viszonya, áldás, egészség- és szerencsekívánás vagy tudósítás az egészségi állapotról. Az udvariaskodó rész után a vett levélre való hivatkozás következik, vagy ennek elmaradását panaszoló fordulat, majd a válaszadásra való felszólítás. A levél igazi tárgya után a befejezés formulái, áldás-, szerencsekívánás zárják a sorokat.¹¹ A XVI-XVII. században kialakult levélszerkesztési mód, és az ehhez igazodó formulák (üdvözlések, köszöntések, beszámoló az egészségről, a kapott levélről, búcsúzás) a népi levelezésben hagyománnyá váltak és a legújabb időkig kényszerítő erővel hatottak.¹² Az írni-olvasni tudók számának növekedésével a magánlevelezés széles körben elterjedt. A célszerű, gyors megfogalmazás megkönnyítésére a XVIII-XIX. században különböző levélmintagyűjtemények terjedtek el, egyes formulák egyszerűsödtek, újabbak alakultak ki. A sémák, követendő minták segítséget nyújtottak a levélírásban gyakorlatlanok számára, azonban ez az egyéniség megnyilvánulásait jelentős mértékben korlátozta.

Mivel a parasztság nagy tömegei még a XIX. században második felében is írástudatlanok voltak, ha levélírássra került sor, a helyi levelező specialisták szolgálatait vették igénybe. Az írástudókat különleges tisztelet övezte. A papír, a hivatalos írás a sokszor ellenőrizhetetlen tartalom ellenére is fontos, megőrzésre hivatott tárgy volt.

Hanák Péter a népi írásbeliség korszakának kezdetét a XX. századra teszi. Kérdésselvetése, hogy milyen közvetítéssel jutott el a falusi emberekhez a levélírás mestersége. Kiemeli az iskolák közvetítő szerepét, a levelezőkön-

vek példaadó hatását. A levélírás hagyományának közvetítőit három csoportra osztja: a pap vagy tanító, a falusi értelmiség, a helyi levelező specialista.¹³ A helyi levelező specialisták példaadó, a levélírás hagyományát közvetítő hatása családi levelek esetén kevésbé jellemző. A hivatalos levelek megíratását azonban mindig specialistákra bízta. A „jegyző úrnak” Vargyason is kitüntetett szerepe volt. Ő írta meg a katonák szabadságoltatását célzó kérvényeket az első világháború idején. Női levélírónk, Tóth Julianna 1916. február 26-án keltezett leveléből idézek: *„...írd meg hogyha én jegyző ural beszélnek hát és kérelmet csinálna hát mit szolheza nem eresztenéneke haza egypár hétre téged hát írdmeg hogy csináltasake jegyzőural én ha írod hát beszélek [...] Mátyas Joskának is csinált és nekem még ugyan csinál...”*

Ha a nyomtatásban megjelenő levelezőkönyvek hatása nem is mélyreható a paraszti közösségekben, föltétlenül számolnunk kell a kéziratot füzetekben rögzített verses levelek hatásával. A levélírók a füzetekben leírt verses levelek közül az alkalomnak megfelelően válogathattak. A készen megfogalmazott vallomás megkönnyítette a fiatalok számára a kapcsolat-teremtést, az érzelmek olyan közlési módját tette lehetővé, amelyre a mindennapi beszédben nem kerülhetett sor. A verses levelek az átmásolás során variálódtak, a helyzetnek megfelelő színezetet kaptak. A kiválasztás az egyéni ízlés is tükrözte. Albert Ernő kiemeli a verses leveleknek a szolgálók, katonák életében betöltött szerepét, akik ezeknek a leveleknek a másolgtatásával, elküldésével emléket akartak megőrizni életük e szakaszáról.¹⁴ Női levélírónk kezébe is kerülhetett efféle füzetecske, amikor 1911-ben Budapesten szolgált. Ebből a periódusból származó egyik leveléből idézek:

„...írtad hogy de szépen virágoznak a virágok de csak én asztot men láthatom és de szeretnék madár leni és fölrepülni haza szállni és ot tiveletek bár csak egy oráig beszélni de nem beszélhetek így csak mindég a távolban maradok bánatos szivel”.

Természetesen ez a fogalmazásmód a virágénekek, népdalmotívumok egyszerű átvételére is utalhat. Ez a fajta szimbólumhasználat későbbi leveleire nem jellemző, noha ezek gyakori motívuma a szerelem, vágyakozás. Tehát csak bizonyos, jól meghatározott élethelyzet hívhatta életre az esztétikum ilyesfajta megnyilvánulásait.

Hanák Péter az első világháború idején keletkezett családi leveleket elemez. Munkámban alapvetően a tanulmányíró elméleti következtetéseire támaszkodom. A levelek szerkezeti felépítését felvázolva a sztereotípiák szerepére, a személyes jelleg megnyilvánulásaira figyelek. A jellemző motívumokat témakörök szerint csoportosítom, végül a gondolkodás alapkategóriáinak vizsgálatát próbálom elvégezni.

A FORRÁSANYAG

Dolgozatomban egy 1914–1918 közötti családi levelezés vizsgálatát kíséreltem meg. A levelek egy nagyobb dokumentumegyüttes részét képezik, amely a vargyasi (Kovászna megye) Soós család tulajdonában van. A család hivatalos és személyes irományok sokaságát gyűjtötte és őrizte meg éveken, évtizedeken keresztül. Az írott anyaghoz való sajátos viszonyulást jelzi a rendkívül változatos tematikájú okmányok fennmaradása (haszonbéri szerződések, telekkönyvek, hagyatéki szerződések, a kollektivizálás éveiből származó termelési tervek, állatbiztosítások, közmunka-kötelezvények, fényképek, ételreceptek, családi levelek). A háborús levelek megőrzésének egyik fő oka azok eszmei értéke, az elődök tisztelete.

Az első világháború idejéből 48 levél, illetve levelezőlap maradt fenn. A vizsgált anyag megoszlása: 28 tábori-postai levelezőlap, amelyek közül kettő zárt levelezőlap és 20 levél. A levelek címzettjük szerinti megoszlása: Tóth Julianna 18 fennmaradt levél írója, Soós Dénes 30 levelezőlap vagy levél címzője. Soós Dénes legtöbb levele 1915-ből való (12), 1914-ből 8 levél, 1916-ból 3, 1917 és 1918-ból 1-1 levél maradt fenn. Öt levél keletkezési időpontját nem sikerült azonosítani. Tóth Julianna 1915-ből 9, 1916-ból 5 és 1917-ből 4 megőrzött levél írója.

A levelezőlapok formátuma 14×9 cm-es rózsaszín kartonlap, amelynek csupán a hátoldalára kerülhetett a tulajdonképpeni üzenet, bár esetenként megfigyelhető az előlő oldal széleire írott szöveg is. Ide került a feladó neve és címe, valamint a címzett neve és címe. Középen a „Tábori postai levelezőlap” felirat kapott helyet. A levelezőlapok terjedelmi korlátozottságának, formai nyitottságának, valamint a cenzúra működésének tulajdoníthatóan csak a leglényegesebb információk kerülhettek papírra, a személyesebb vonatkozású problémák tárgyalására zárt levelezőlapon vagy borítékba zárható levelekben kerülhetett sor. Ezért a levelezőlapok gyakran nem lépnek túl a sztereotipikus megfogalmazásokon, a jóegészség-kívánáson, a kapott levelek nyugtázásán, néhány rövid közlésen és a búcsúzó formulákon. A levélírás korlátai között meg kell említenünk az időhiányt, az elvégzendő munkákra való hivatkozást, és nem utolsósorban az anyagi gondokra való utalást: este nem lehet írni, mert drága a lámpába való gáz. Mégis, a háború keltette rendkívüli helyzetben, amikor az egyetlen kommunikációs lehetőség a családtól elszakadt gazda számára a levélírás, ez teljesen beilleszkedik a heti munkamenetbe. Az írás ideje általában a vasárnap délután, de hétköznapokon, a munka szüneteiben is szakítanak rá időt. Az írásra mindig felkészülnek, papír, tinta, toll vagy ceruza kerül az asztalra, és természetesen lelkileg is ráhangolódnak az együttlétre. Kétségtávol, a levelek kommunikációs funkciója mellett fellép a feszültséglevezető szerep is. Női levélírónk írja egyik levelében: *„...de nem tudtam többet édes fiam magamba tartani muszaly volt megírjam neked legaláb így megpanaszoljam édes jó társam mert csak te vagy és te hűséges szavaid azén szívem vigasztaloja...”*

KIK A LEVELEK SZERZŐI?

Erre a kérdésre is a fennmaradt írott dokumentumok adhatnak választ.

Soós Dénes 1887-ben született, az akkor még Székelyudvarhely megyéhez tartozó Vargyas községben. Unitárius vallású, kisbirtokos család fia. Ennyit tudunk meg róla egy igazolványi lapból, amelynek hiányzik a további információkat tartalmazható lapja. Tóth Julianna cselédkönyvéből kiderül, hogy 1892-ben született szintén Vargyason. Ő is unitárius vallású. A cselédkönyv pontos személyleírást is közöl róla. Kiderül, hogy 1907-ben Brassóban szolgált, majd Budapesten a Hungária Nagy Szálloda konyhányaként dolgozott. Ez fontos információnak bizonyul a mi szempontunkból is, hiszen a levelek stilisztikai elemzésekor figyelembe kell vennünk a polgári környezet hatását női levélírónk stílusára.

A levelek egyes részleteinek közlése során igyekeztem teljesen betűhíven idézni, a levelek eredeti írásmódját megőrizni. Annak ellenére, hogy a központosítási jelek általában hiányoznak, gyakori az egyes szavak egybeírása, a helyesírás pedig következtelen, ez a megértést nem gátolja olyan mértékben, hogy szükséges lett volna a mai helyesírás normáinak megfelelő átírás.

A LEVELEK STRUKTÚRÁJA

A levelek szerkezeti felépítését, tagolási módját, sztereotípiáit, formuláit kialakult szokások, követendő modellek, minták befolyásolják. A készen kapott mintákhoz igazodó levélírók gondolataikat, közlendőiket a séma által megadott keretek közé kénytelenek beiktatni. A variálási lehetőségek meglehetősen szűkre szabottak. A következőkben arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy az elemzésre kerülő levelek esetén milyen mértékben figyelhető meg a készen kapott mintákhoz való igazodás szándéka, előfordul-e az egyes szerkezeti elemek elhagyása, szabad kezelése, vagy szabályos, a levélforma normáit minden esetben követő levelek íródtak.

Az elemzett levelek általában a következő séma szerint épülnek fel: megszólítás, jókívánság, az egészségi állapotról való tudósítás, illetve tudakozódás, a kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás vagy azok elmaradását panaszoló formulák, a levél tulajdonképpeni tárgya (konkrét közlések, tudósítások), végül az elköszönés, aláírás. A keltezés mindig a levelek kezdő sorába kerül.

A megszólítás, köszöntés, az egészségi állapotról való tudósítás, a levelek nyugtázása és az elköszönés az esetek túlnyomó többségében sztereotip fordulatokkal, készen kapott formulákkal történik. A levélírók egyéni módon való megnyilvánulásaira csupán a tárgyalás során kerül sor, amikor mondanivalójukat nem illeszthetik sztereotípiái korlátai közé. A készen kapott minták hiánya azonban nehézséget jelent a levélíráshoz hozzá nem szokott falusi emberek számára. Csapongó gondolaumenet, az asszociációk vezérelte mondatfűzés jellemző a levelek tárgyalására. Tudósítás, aggódó

féltés, szeretetnyilvánítás, tanácskérés teljesen szabadon követik egymást. De éppen ezek a spontán közlések, önvallomások árulnak el a legtöbbet a levélírók gondolkodásmódjáról. A rendszerezés követelményének mellőzése a levelek külső, formai jegyein, külalakján is meglátszik. A szabványosított levelezőlap a címzés megkönnyítésére kipontozott részeket hagy ki a címzett neve és címe, valamint a címző neve és címe számára. Ennek ellenére a kitöltés soha nem pontos, a név és a cím nem a fenntartott, külön sorokba kerül, hanem egybemosódik. Az üresen hagyott felületeket teljesen önkényesen töltik ki. Sorait a levél vége felé haladva összesűrítik. Ha közlendőik terjedelme meghaladja a levelezőlap formátumát, „körbeírják” saját szövegeiket, kihasználva az üresen maradt papírfelületeket.

A levelek szerkezeti elemeinek sorrendjét is rögzíti a levélműfaj hagyományja. Az elemzett levelekben azonban gyakori a sorrend felcserélése, egyes elemek elhagyása. A levelezőlapok terjedelmi korlátozottsága miatt gyakran lerövidülnek a sztereotip formulák is. A megszólítás után esetenként kimarad a jóegészség-jelző formula vagy a levelek nyugtázása, és az udvariaskodó rész helyett a konkrét tudósítások kapnak helyet. Ez a megoldás főként a frontról érkező levelezőlapoknál gyakori, amikor a levélíró már nem a formulákhoz igazodva tagolja mondanivalóját, hanem fontossági sorrendben. Ha a tudósítások mellett marad hely, természetesen bekerülnek a korábban kimaradt szerkezeti elemek, de már nem a séma által megszabott helyre. Gyakran a záróformula után következik az egészségi állapotról való tudósítás. Soós Dénes egyik levelezőlapjából idézek: „...*tisztelek minyajatokat egyéb ujsagot nem irhatok egészségem jó van melyhez hasonlot kívanak szamatokra jó Itetol...*”

Máskor a záróformula után újabb tudósítás következik. Soós Dénes 1917. január 15-én keltezett levelében olvasható: „...*Isten veletek megyesre fogunk menii...*”

Tóth Julianna leveleinek szerkezeti felépítése szabályosabb. A kezdő formulák, a megszólítás, jóegészség-kívánás majdnem minden esetben a levelek élére kerülnek. A levelek nyugtázása is a megszabott helyre kerül, de itt gyakori a sztereotípiákon túllépő, egyéni fogalmazásmód. Sokszor terjedelmes formában szól a kézhez kapott levélről, vagy kéri a válaszádat, panaszkodik az elmaradt levél miatt.

FORMULÁK, SZTEREOTÍPIÁK – A LEVÉLMŰFAJ „KELLÉKEI”

A levélműfaj nemcsak a szerkezeti felépítés tekintetében, hanem az egyes szerkezeti elemek megfogalmazási módját illetően is követendő mintákat ír elő.

A formulák, sztereotíp fordulatok ismerete megkönnyíti a levélíró számára mondanivalójának a műfaj kereteibe való beillesztését, azonban jelentős mértékben korlátozza egyéniségének megnyilvánulási lehetőségeit.

Kérdésfelvetésünk arra vonatkozik, hogy levélíróink hogyan viszonyulnak a műfaj hagyományaihoz, elemzett példaanyagunkon mennyire érződik a hagyományos formulákhoz való igazodás szándéka, megfigyelhető-e a sztereotípiákon túllépő, egyéni fogalmazásmód.

A formalevelezőlapok címodalára a **külső címzés** kerül, a feladó neve és címe, valamint a címzett neve és címe. A név mindig *-nak/-nek* ragos alakban jelenik meg: *Soós Dénesnek* vagy *Tóth Juliskának* formában. A külső címzés hivatalos, a levélbeli **megszólítás** bizalmas. Soós Dénes a leggyakrabban *Igen tisztelt kedves jó társam Tóth Juliska* vagy *Juliska* formában szólítja meg feleségét. Tóth Julianna is ezt a formulát használja, alkalmilag azonban megjelennek a *szeretett, édes, hű* vagy az *édesjő, kedvesjő* megszólító melléknevek is. A levelezőlapok korlátozott terjedelme ellenére sem rövidülnek le ezek a formulák a kezdő részben. A befejezés formulái kissé rövidebbek, csupán két-három melléknevet tartalmaznak: *édes jó társam, szeretett kedves jó társam, kedves jó fiam, szerető kedveshű társam*. Az **egymás közötti viszony** jelzésére a *társam, fiam* vagy a *te* egyes szám második személyű személyes névmást használják, alkalmilag a keresztnéven való megszólítást. A *fiam, a te* és a *Dénes*, illetve *Juliska* megszólítások jelzők nélküli formában csak a tárgyalás során jelennek meg. A levelek kezdő- és záró soraiiban kizárólag sztereotíp formában fordulnak elő.

A **záróformulák** sem mutatnak túl nagy változatosságot. Soós Dénes leveleiben leginkább a *tisztellek míg élek, maradok holtig tisztelettel, tisztellek és kívánok sok szerencsét minden lépésedbe* alakban fordulnak elő. Gyakori az isteni gondviselés kérése is: *Isten veletek, a Jóisten megőrizzen mindnyájunkat, maradok a távolban Isten segédelmével*.

Tóth Julianna terjedelmesebb formulákkal zárja leveleit, emlékeztetve a műveltebb rétegek levélstílusára: *„...én bánatos szívvel csókollak szeretett kedves jó fiam, isten legyen gondviselőd azt kívánja a te hű társad Tóth Juliska, kinek nagy gyászba van a szíve érted”; „...isten őrizzen és vezéreljen, legyen veletek gondviselő kegyelme és őriző karja”*. Túlaradó érzelmeinek kifejezésére saját szavait nem érzi eléggé kifejezőeknek, ezért a terjedelmes, pátosszal teli formulákhoz folyamodik.

Általában sztereotíp formában tudósítanak a levélírók az egészségi állapotról és a kézhez kapott lapokról. A jóegészségjelző és *-kívánó* sztereotíp fordulat a levélműfaj elengedhetetlen kelléke. Levélíróink ragaszkodnak ezekhez a klisékhez, függetlenül tényleges egészségi állapotuktól. Soós Dénes 1915. június 23-án keltezett lapjából idézek: *„Igen tisztelt Juliska tudatlak jó egészségem van melyhez hasonlót kívánok nektek is a jó Istentől [...] tudatlak soraimról a lábujkám nemakar meghajolni és hiszem még kel operálni”*.

Máskor a következőképpen jelentkeznek ezek a formulák: *jó egészségem van, melyhez hasonlót kívánok számotokra a jó istentől*, vagy: *egészségem meglehetősen van*.

Női levélírónk egy választékosabb, de igen elterjedt formulát használ: *nagyon örvendenék ha ezen néhány soraimmal jó egészségben találnálak, vagy: nagy öröm lepné meg az én bánatos szívemet, ha ezen néhány sor jó egészségben találna, mert nekünk most jó van.*

Ezek a formulák gyakran isteni fohással bővülnek.

Éppen azért, mert ezek a formulák a levélműfaj fontos szerkezeti elemei, sohasem hiányoznak a levelekből. Legfennebb azt a szabadságot engedik meg maguknak a levélírók, hogy a levél elejéről a levél végére tegyék. Előfordul az is, hogy felcserélik a formulák sorrendjét úgy, hogy a kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás után tudósítanak az egészségi állapotról.

A kapott levelek nyugtázása, az azokra való hivatkozás nemcsak azért része minden levélnek, mert a sztereotípiá hagyománnyá válása kényszerítő erővel hat a levélírókra, hanem azért is, mert a világháború alatt a levelek, a levelezés kommunikációs szerepe rendkívül megnövekedett. Sokszor ez volt az egyetlen hírközlési lehetőség a falu és a front között. A levélírók *kommunikációs éhségét* jelzi az újabb és újabb levelek sürgetése, az elmaradt levelek panaszlása.

Soós Dénes írja 1914. november 25-én: *„...legy szives ír levelet minél hamaráb”*. Vagy 1915. április 6-án: *„...leszel szives soraidról értesíteni mert nagyon várom hogy tudyak halani felöletek valamit”*. Az 1915. április 24.-én kelt lapjában panaszolja: *„...rég hogy nem kaptam lapot tőled”*. Majd 1915. május 28-án: *„...tudatlak egyszerre két levelet kaptam és mostanig 7-et kaptam”*. Vagy 1915. április 6-án: *„...tudatlak edig kaptan 9 lapot és egy levelet és én elkudem sokat neked és írj met csak eljő vajegy midég várom”*.

Tóth Julianna is csak levélen keresztül értesülhet férje sorsáról.

1915. március 19-én keltezett levelében írja: *„...külgy levelet ha van időt írni vajegy kicsi mert én mindennap írok egyet én nemtudom kapsze megvaj egyet belöle édes fiam hát irdmeg ha vajegyvet megkapsz...”*.

1915. március 29-én írja: *„...énis ugy örvendek mikor én kapok de még a kicsi Samuka is ugycsokolja hogy papám levelet ugy örvend ő is...”*. Itt nem csupán a sztereotípiá egyszerű átvételéről beszélhetünk, hanem annak egyéni módon való alakításáról. Egy levéltöredékben olvasható: *„...csak neked kel hogy írjam édes jó fiam mert te vagy a ki azén bánatos szívemet vigasztalod bárcsak levélben is szavad nekem olyan jolesik szerető hű társam mikor leveledet olvassam örökké egyet nyilalík az én szívem érted...”*. A női levélstílus szentimentálisabb. Ezekben a sorokban már érződik az idegen hatás, jóllehet nem hamis érzelmekről ír. Ez a fajta fogalmazási mód, a képek használata idegen a paraszti kifejezésmódtól. Másképpen ír a parasztság, amikor számonkéri az elmaradt leveleket. 1916. március 10-én írja: *„...tudatlak legelső sorban is arol hogy miazoka hogy nem írtál levelet szente Jancsitol patkültem és pakba egynagy levelet már kéthete és még te egy pársort semirtál hát nekem hát irdmeg miazoka metén tudtom szerint men vé-*

tetem neked édes fiam és mégis te így megvetél én aszt hogy pársort men írsz édes fiam hát én csak gondolkoztam hogy mit véhetem én neked hogy te nekem nemírsz [...] röktön válaszol édes fiam met csak leveled vigasztal még aszt is nehuzdel hogy megaszt se írj levelet mert én mikor irtál hát öröké én is irtam és most egészen megszorítottál hogy men írsz még kicsi Samuka is aszt mondja apám haragszik nekünk men ír levelet hát írj édes fiam ird meg hogy ménem irtál irdmeg hogy van lábad...". Sztereotípiák helyett az egyéni kifejezőmód erőteljes érvényesüléséről beszélhetünk ebben az esetben. Vád, kérés, panasz és fájdalom keveredik össze ezekben a sorokban.

A levelek aláírással és a válaszáadásra való felhívással zárulnak.

A levelek tárgyalása változatos témaköröket érint. Az ezek közti átmenet megteremtésére, a szövegtömbök áthidalására, a csapongó gondolatmenet valamelyes szabályozására a **tudatlak** vagy a **tovább tudatlak** nyelvi sztereotípiákat alkalmazzák. Sokszor a mondatvégi pontot helyettesítik vele. Formulák a levelek tárgyalása során is megjelennek, itt azonban sokkal jelentősebbek az egyéni megnyilvánulási formák.

Általában elmondható, hogy levélíróink ismerik a levélforma szerkezeti elemeit, a levélírás szabályait, és sajátos módon viszonyulnak ezekhez. Egyes levelekben, levelezőlapokban teljes mértékben normakövetők, máskor azonban szabadon kezelik a szerkezeti elemeket, fontossági sorrendben vagy asszociációk által vezérelve tagolják mondanivalójukat. A sztereotípiikus megfogalmazásokon egyes esetekben túllépnek, lerövidítik a formulákat, vagy ellenkezőleg, terjedelmesebb alakban alkalmazzák azokat. Az egyes formulák keveredésére is akad példa. Ha a levélírók gondolataik pontos kifejezésére nem találják meg a legmegfelelőbb formulát, az általuk ismert sztereotípiák közül többet is kiválasztanak, és egyszerre alkalmazzák azokat, mintegy hangsúlyozva mondanivalójukat.

TÉMAKÖRÖK, MOTÍVUMOK

A levelek tárgyalása során érintett témakörök sajátos világlátást tükröznek. A levélírók életszférájuk azon vetületeit emelik ki, amelyek a leginkább foglalkoztatják őket. Figyelmük behatárolt, elsősorban közvetlen környezetükre terjed ki, és nem lépi túl a falu határait. A „nagyvilág” eseményeire nem reflektálnak, hiszen ami meglátásaik szerint nem érinti közvetlenül őket, annak nincs jelentősége. A frontra jutott, és a harcokban közvetlenül is résztvevő falusi ember is csak személyes dimenziókban tud gondolkodni. A levelek nem térnek ki a háború kimenetelének kérdésére vagy az ország helyzetének megvitatására, holott erre vonatkozóan bizonyára vannak információik. Hogy minderre még csak utalások sem történnek a levelekben, nemcsak a levélírók világlátásának korlátozottságát jelzi, a gondolatok szabad kifejezésének objektív gátjai is vannak: a cenzúra, a korlátozott kommunikációs lehetőségek, a levélírás nehézsége, a műfaj megszabta ke-

reték közé való beilleszkedés vágya, hiszen a levelezőlap nem alkalmas hosszabb eszmeftuttatásokra. A témakörök: a családi élet, a gazdálkodás, a falu élete, valamint a harctéri tudósítások jelzik levélíróink érdeklődési köreinek határait.

A **családi élet** témaköréhez tartozó két nagyobb motívumkör a szeretetet, a vágyakozás kifejezése, valamint a gyerekevelés, generációs konfliktusok. A szeretetet, vágyakozást megjelenítő részekre jellemző a kettőség, egyrészt a remény, a bizakodás, másrészt a kilátástalanság, kétségbeesés, féltés, aggodás kap hangot. A fronton harcoló katona két „menekülési kísérlete” a család, illetve Isten. A család az a megtartó erő, amely motiválja, segíti a nehézségek elviselésében. A *gyászos életben, bánat világban* a család idealizált közegeként jelenik meg: *szép kicsi család, kis család-ként* emlegeti Soós Dénes otthonát. Az 1916. január 23-i levelében írja: „...*met csak eben a gyászos életben eszembe jut hogy nekem még otthon van egy szép kicsi családom és csak az vigasztal és a reménység táplál hátha a jó Isten még egy job jövőt hozna valahára*”.

Egy másik, pontosan nem datálható levelében írja: „...*hát én csak bizom benetek remelem mert csakis benetek kel keten csak tü keten vatok az én bus szívem vigasztaloja mer minden percbe eszembe jutok és egy kicsit könnyebül az én szíven*”.

Máskor a kilátástalanság vesz erőt rajta. 1914. október 18-án írja: „...*először bucsuzom tőled es a kis famtól meg bocsásatok nekem mer én is meg nektek*”.

A féltés, aggodás is kiolvasható a levelekből. Az 1915. január 11-én keltezett levélből idézek: „...*megkaptam a levelet is a melyről olvastan hogy ide akarod hozni a fiamot igazan énis bizom szeretnem meg látni csak felek hogy valami baja lesz met it is mics alkalom a hát bizon fiam ezelőt ug volt mikor az apa haza ment nem ismert a fia reja énis most ugy járok adig le szünk a míg fel várt*”.

Istenbe vetett korlátlan hitének tulajdoníthatóan azonban nem uralkodik el rajta a kétségbeesés. Gyulafehérvárról írja Soós Dénes: „...*ezel levelem bezárom maradok tiszteletel és csokollak a kis fjadal met csak az várt ki a katona sagbol de les vala hogy csak a Jó isten meg őrizen minyájunkat bocsánatot kerek kinek vétetem*”. Bánatos, panaszos tónusú sorokban szólnak a levélírók egymás iránti szeretetükről, vágyakozásukról. Jellemző, hogy elválásuk okát nem mint a politikai helyzet teremtette kényszert, sem úgy, mint isteni csapást fogják fel, hanem a sorsot, a fölöttük álló személytelen hatalmat okolják érte. Soós Dénes írja egyik levelében: „...*nekem nagyon roszul esik hogy a sors enyire el választot egymástol met mi elég jó éldegetünk együt*”.

Ugyanez a panaszos hangvétel jellemző Tóth Julianna leveleire is. 1915. március 10-én írja: „...*édes jó fijam hogynem lehetek én veled met csak öröké sírog hogy el választot a sor minket egy mástol*”. Négy nappal később a kö-

vetkezőket írja: *“...csak minden este regel megsiratlak hogy elválasztot minket a sor édjó társam én csak öröké imádkozom hogy a jó istent hogy segítjen meg legyen feleted védő karja”*. Az isteni gondviselés kérése mindig sztereotíp formulákkal történik.

A bizakodó hangvétel általában jellemző ezekre a levelekre, de a különösen nehéz helyzetekben a csüggedés, kiábrándultság, lemondás íratja le az élet nagy igazságait, a keserű tapasztalatok következtetéseit. Az 1917. február 11-i levélből idézek: *“...milyen szerencsés egy csak az én szerető kedves jó fiam olyan szerencsétlen a jónak mindenüt elkel veszni”*.

Ahogy a családfő idealizálja családját, úgy a feleség is túlzó lelkesedéssel emlegeti férjét. Az 1916. február 16-i levelében így ír: *“...nekem olyan jó emberem sensincs minte szerető kedves jo társam”*, vagy 1917. március 2-án: *“...hát csak jó isten megsegelyen haza jöhetnél akkor még aszt semondanám hogy vagyok csak te hon volnál”*. A gondterhelt feleség számára a férj hazajövele a problémák megoldását, a rend helyreállítását jelentené. Női levélírónk érzelmi kifejezésére gyakran használ sztereotíp fordulatokat: *“...alig várom hezád mehesek édes fiam hogy én a te bánatos szívedet barszavaimval megvigasztaljam és azén bánatos szívem is megvigasztalodjék mikorte bánatos kebledre borulnék akkor erezném magam boldognak szerető kedves fiam aszt én aligvárom hogy te bánatos kebledre boruljak és azén bánat sziven és tied édes fiam kicsit megvigasztalodjanak”*. Érzelmi kifejezéséhez a legmegfelelőbb formulát keresve, több, általa ismert sztereotípiák közül próbál választani. Annak tulajdoníthatóan, hogy egyiket sem találja eléggé kifejezőnek, sajátos módon keveri azokat. Az írás nehézkessége miatt elveszti gondolatainak fonalát, ezért, szándéka ellenére, a szöveg helyenként zavarosnak hat. A sztereotípiák szerepe itt a szubjektív vallomás előkészítése.

A családi élethez kapcsolódó újabb motívumkört a gyereknevelés, generációs konfliktusok, a családfő távollétében fellépő személyes panaszok leírása képezi.

A gyerektől elszakadt apát a feleség gyakran és részletesen tájékoztatja a felmerülő problémákról. 1917. március 2-án írja: *“...most Samunak tízenöt forintért csinálnak Samunak papucsot mást már ebe az esztendőbe megcsinálattam kétszerötforintert és most megint megkel egyperczig megnem ál öröké menyen olyan hunczut men félsemitől este is elmenyen akárhova én lesem írhatom milyen hunczut az ingit megfotan és aszt mondta nekem azt a fotost csak tegye apámnak met én legény vagyok nekem men kel az a fotos olyanokat mond hogy aszt lesem írhatom neked édes fiam... olyan betyár ha megölöm verve ugysem veszi fel köntöst ő aszt mond nem leánka neki harisnyakel muszály volt hogy oda adjam ujnadrádjat ugyvezeti kicsi borjut ugyorvend neki...”*.

A generációs konfliktusokról egyetlen levélben tudósít Tóth Julianna, majd egy másikban, amelyben bocsánatkérés van, amiért ezekkel a gon-

dokkal terheli a férjét: „...tudat édes jó társam hogy elkezték apadék megint tusakodast apád szemembe aszt monda olyan menyem van atol ihatom hideg vizet én lesem tudom neked írni miket mondnak [...] én anyit sírtam demost elgondoltam én értik nem rotom magamot hátcsak jó isten magsegelyen ha-za jöhetnél akor még aszt semondanám hogy vagyok csak te hon volnál édesjó fiam felkerek nehogy írj nekik valamit hogy én neked megmondtam megírtam akor még joban szokósnek de én nem tudtam többet édes fiam ma-gamba tartani muszály volt megírjam neked legaláb így megpanaszoljam édes jó társam mert csak te vagy és te hűséges szavaid az én szívem vigasz-taloja édes jó társam Dénes bocás meg hogy így esze visza írtam mind de keserű ség...”.

A csapongó gondolatmenet, a gyakran szabálytalan mondatfűzés levél-írónk zaklatottságát tükrözi. Ezt ő is érzi, hiszen a levél végén bocsánatot kér az *esze visza* írásért. A levélírás elsődleges funkciójává a feszültségleve-zetés lép ebben az esetben. A következő levél egy héttel később keletkezett, csendesebb hangvételű, nyugodtabb, ismételten tartalmazza a kérést, hogy kitöréséről ne értesítse a férj az apját. A dac megalkuvássá változott, hiszen ez az egyetlen lehetőség a sokszor csupán látszólagosan békés együttélésre: „...ugy megvoltam keseredve mikor írtam levelet és asztán megbántam mért is írtam is neked te ne is tudad volna velkérek szépen írj nehogy neki írj va-lamit met akor ismét világ vége lesz hátmű eszeveszünk megint megjő-vünk...”.

A család és a tágabb környezet, a falu élete soha nem működik egymástól függetlenül. A faluban bekövetkező gazdasági, társadalmi változások közvetve vagy közvetlenül befolyásolják a család életét. A levelek alapján a falu életére, értékrendjére vonatkozó kérdések körvonalazása is megkísérelhető. Női levélírónk saját helyzetét a másokkal való viszonyában ragadja meg. A falu társadalmi viszonyainak, az emberek közötti kapcsolatrendszerek megítélésében szubjektív meglátásaira, tapasztalataira hagyatkozva vonja le következtetéseit. Az ismerősök, rokonok sorsának, a faluban történő ese-ményeknek a leírásával a falutól elszakadt katona folyamatos tájékoztatását kíséreli meg, hogy ezáltal, ha közvetetten is, de részese lehessen a falu történetéinek. A leírt eseményeket gyakran kommentárral látja el, mindig vi-szonyul valamilyen formában ezekhez, hozzáállását pedig megindokolja. 1915. július 20-án írja: „...csütörtökön Jánosbtyád beteglet és és ma ked és megishot nemvolt szegény rozember kicsi Samunak mikor odament hát öröké ugycsokolja és kérdezte hogy holvan apád...”.

A halál ténye, úgy tűnik, nem riasztó számukra, belenyugvással veszik tudomásul ismerőseik halálhírét: „...sós albertnek eljöt hogy meghot”.

A faluban született gyerekekről, a besorozott fiatalokról, a devianciákról, a falu erkölcsi normái ellen vétkezőkről is tudósít a feleség, vagyis mindar-ról, ami meglátása szerint érdekelheti férjét. 1916. június 22-én írja:

„...*Andráséknak megin leányik let most van négy leánya*”; vagy 1915. március 10-én: „...*Palit is bésorozták [...] hát most milesz velünk nyáron*”.

A falu értékrendjében a háború idején elsődleges fontosságúvá vált a kölcsönös segítségnyújtás. Egymás segítése a faluban és a fronton is szinte kötelező érvényű szabállyá, normává vált. Tóth Julianna írja 1916. február 22-i levelében:

„... *hátha észreveszed hogy mikor Molnár Lajiekot viszik hát adjlegaláb egyforintot szegenynek mert mikor mentek élén nemtudtam adni [...] háte adjneki mert őt neki nicski adjon és haneked nincs hát írdmeg metén küldők*”.

Egy másik levelében mentegetőzik, amiért nem írt levelet, mentsége azonban elfogadható: a kölcsönös segítségnyújtás normájának tett eleget azáltal, hogy a jegyző kérésére segédkezett a disznóvágásban. Meg is indokolja, hogy miért ment el: „...*mikor Samu beteg vol hát oda mentem és pénzelt kértem almát és adtak de pénzt nem kértek érte...*”.

A segítségnyújtás normáját megszegők a közösség jogos haragját váltják ki: „... *tudatlak gál felesége nem hozot gunyának valot Samunak de szégyentelen hirt nemadot mikor netel hogy legaláb egy kicsi kenyeret elvit volna hát mikor jöt haza hat akor bójót és akor aszt mondtam most mét jó mikor met hát akor nem tudot ide jó most minek jó*”.

A GAZDÁLKODÁS TÉMAKÖRE

A magánlevelek mellett a családnak a századfordulóról, századelőről fennmaradt hivatalos dokumentumai (osztálylevél, haszonbéri szerződés, gyámkinvezési okirat, árvaszéki határozat), valamint a szóbeli visszaemlékezések alapján rekonstruálhatóvá vált Sóos Dénes századelejen induló gazdasága. A világháború alatt folyamatosan íródott családi levelek felhasználható forrásnyagnak bizonyultak a gazdálkodás problematikájának megvilágítására is.

A családi iratok, az eddigi kutatói gyakorlat tanúságai szerint, jól alkalmazhatók az agrártörténeti, társadalomtörténeti vizsgálódásokban is. A családi krónikák, gazdasági naplók elemzése a gazdálkodástörténet olyan kérdéseire adhat választ, amelyek más forrásokból nehezen közelíthetők meg. Rávilágítanak a falusi emberek mindennapi életére, a különböző gazdálkodási formákra, megélhetési viszonyokra, a konkrét gazdaságok bevételeire, kiadásaira, a háztartás szerkezetére, a munkamegosztásra, a paraszti tudatvilágra. A gazdálkodás kérdésköreinek tisztázására egy-egy gazdaságon belül felhasználhatók az adásvételi szerződések, kiadási-bevételi naplók, leltárak, paraszti számadáskönyvek, perefernumlevelek. Molnár Ambur, 1967-ben frott tanulmányában egy XIX. század végi paraszttulajdonos rekonstrukcióját a fennmaradt gazdasági napló alapján végzi el. Molnár Mária egy gazdasági iskolai munkafüzet alapján ír egy paraszttulajdonos munkafüzet alapjait.

kaszervezetéről.¹⁵ Mohay Tamás elsődleges forrásanyaga egy gazdasági napló. Tanulmányában arra irányítja figyelmét, hogy a gazdasági napló tanúságai szerint hogyan alakult egy saját logika szerint vezetett gazdaság. Fejezetekre bontva tárgyalja a földművelés, állattartás, a piaci forgalom, a munka és üzemszervezet, valamint a háztartás problémáit, figyelve az értékrend, világtkép általánosabb kérdéseire is.¹⁶ Fehérváryné Nagy Magda a XX. század első felében működő parasztgazdaságok üzemszervezetét, termelés-szervezetét, fogyasztását vizsgálja gútai példán keresztül. Vizsgálódásait alapvetően a szóbeli anyagra alapozza, és konkrét példák, egyéni életutak alakulásán keresztül rajzolja meg a település parasztgazdaságainak jellemző vonásait.¹⁷

A századfordulón továbbélt a családi gazdaság hagyományos formája: „A falu keretbe fogta s szokásai által irányította a családi gazdaságok százezreit, a parasztság életét.”¹⁸ A családi gazdaságokban a nemek és korok szerinti munkamegosztás uralkodott. A családfő, a gazda a gazdaság irányítója és első munkása. A férfiak feladatai közé tartozott a szántás, kaszálás, cséplés, erdőlés, szerszámkészítés, állatok gondozása. Hagyományos női munkáként tartjuk számon a kenyérsütést, lekvárfőzést, szappanfőzést, szapulást, meszelést, tapasztást, fejést. A női munkák többsége a háztartáshoz, a ház környékéhez kapcsolódott, csupán besegítettek a mezőgazdasági munkákba kapáláskor, takaráskor, aratáskor. Fehérváryné a parasztgazdaság termelési szféráit férfi és női részekre osztja. A férfiak munkaköreiként a külső gazdaságot, a földművelést és nagyállattartást határozza meg. A női munkakörök közé tartozónak veszi a belső gazdaság vezetését, a baromfitartást, sertésnevelést, a tehén hasznának feldolgozását, a kerti vetemények termesztését. A külső gazdálkodás produktumai biztosították a család kenyérgabona szükségletét, a ruházatot, lábbelit, adók kifizetését és nagyobb befektetéseket (földvásárlás, házépítés, gazdasági felszerelés és igaerő vásárlása, stb.). A belső gazdálkodás termékei a mindennapi fogyasztást, háztartási felszerelések és kellékek vásárlását tették lehetővé.¹⁹

A világháború kitörése alapvető változásokat eredményezett a parasztcsaládok, gazdaságok szerkezetében. Felbomlott a természettől megszabott hagyományos életrend, megváltozott a férfi-nő viszony. A paraszttasszony családfenntartóvá vált, megváltozott szerepkörében a gazdaság irányítójává, családi és hivatalos ügyek intézőjévé, a fronton levő férj teljes jogú helyettesítőjévé. A férfi-nő viszony alakulása nyomom követhető a családi levelekben is. Ennek a változásnak a természetére, törvényszerűségeire szeretnék rávilágítani az elemzés során.

A Soós család gazdaságának korabeli helyzetét a fennmaradt hivatalos okiratok, valamint a szóbeli visszaemlékezések alapján rekonstruálhatjuk.

Soós Dénes 1887-ben született, anyja Molnár Julianna, apja Soós Péter. Molnár Julianna 1890-ben meghalt, és mivel a kiskorú Dénes apja újból megnősült, a gyerek nagyapja, idős Soós Péter gyámsága alá került. Az anyja

után örökölt földrészek teljes listáját az oklándi királyi járásbíróóság által 1893-ban kiadott Átadási Okirat közli. Eszerint az örökölt szántók összterülete 4524 négyszögöl, azaz 2,82 kat. hold; a kaszálók területe 1795 négyszögöl, azaz 1,17 kat. hold, valamint a 307 négyszögölnyi kert. Az örökölt földterület összmérete 6626 négyszögöl, vagyis 4,14 kat. hold, kisbirtok. A tizenöt parcellából álló birtok a falu három határában (Alszeg, Felszeg, Vízelve) egyenlő arányban oszlott el. A parcellák szétszórtsága is hátrányt jelentett a mezőre rendszeresen járó munkások számára.

Az örökölt birtokrész kezelési módját illetően egy 1901-ben előállított haszonbéri szerződés tartalmaz információkat. Eszerint az okirat szerint Soós Péter, a gyám haszonbérbe adja Soós Eleknek három éves periódusra, 1902-1905-ig 12 korona 10 fillér haszonbéri összegért a szántóföldek egy részét, a kertet és 1 hold 660 négyszögöl kaszálót. A bérbeadás oka valószínűleg az lehetett, hogy a föld megművelésére sem anyagi lehetőségeik nem voltak, sem a munkaerő-szükséglet fedezése nem volt megoldható. Amíg önálló gazdálkodáshoz kezdetett, Soós Dénes szolgálással, állatok őrzésével, később erdei munkával foglalkozott. Életének erről az időszakáról levélírónk fia, az 1918-ban született Soós Dénes mesél, apja emlékét idézve. *„Az állatokat nem tartották sem nyárba nem tartották honn, a befogót se. A mezőn dolgoztak, míg nekimelegődött az idő, akkor a gyermeköt vették fel a ló hátára [...] Mentek oda sok gyermek, gyermekök, mán az olyan csőröcskák mentek s ott háltak. Hajnalba jöttek haza, s akkor mentek szántani. Úgy dolgoztak akkor. A fogatot hazahajtották, s akkor mentek s egy darabig dolgoztak. Este megin mentek a legelőre. Nem takarmányozták nyárba a marhát mind most.”*

A gyerekek munkára való nevelését nemcsak a hagyományos paraszti mentalitás magyarázza, hanem a gazdaságokban előálló reális és folytonos munkaerőszükséglet. Nemcsak a fiúk, de a lányok is belenevelődtek a mezőgazdasági munkák rendjébe: *„...s az asszony kellett tudjon, met az megtanult mikor mán akkora leánka vót hogy vitték a mezőre s vettették vele, megmutatták a kötelet hogy kell vetni, amivel kössék bé a búzát. Ott mindenki a mezőn vót, gyermek s mindenki. Ott mindenkit üsmert a vénembör es. A földjít es tudta hogy hol van mindenkinek. S a gyermeköt felhasználták, egyik ökörrrel s a másik tehénnel, lóval. Azokat ugye vezetni kellett a borozdába. Amit tudtak. Hát odaállították ugye mit tud csinálni, nem állították ekefogni, met azt nem tudta. Gyakorlat kell mindenhez.”*

Erdei munkával többen foglalkoztak a faluban, mivel jó kereseti lehetőség volt az Olaszteleken való eladás. Az erdőlést Soós Dénes családalapítása után sem hagyta abba, hiszen a fafaragásból, -eladásból származó pénzből később földeket vásárolhatott. *„...Akkor mentek faragni egész telekön keresztül ezt az erdőlést. Kerestek, nagy pénzököt kerestek a faragással, me nehéz munka vót. Rönköt vágtak, sípért csináltak, ilyen talpfát a vonat alá [...] Aztán így sok birtokot vett, sok földet vett ebből. Jól fizettek, s aztán ölték ma-*

gikot [...] Erdei munkával lehetett pénzt keresni. S evvel legjobban lehetett. Me vótak aztán fuvarozások lóval. Apám annyit keresött a kézzel, hogy a lóval nem lehetett annyit keresni, met ugye a ló után kiadás van, annak enni kell, s szekér, szerszám, javítani...”

A földszerzés csak szűkölködés, igénytelenség, spórlás, megfeszített munka árán volt elérhető, de ez a beállítódás nem idegen a paraszti közösségekben. Az erdei munkával szerzett pénzből, valamint a bérbe adott földrészből származó jövedelemből építette fel Soós Dénes nagykorúvá válásának évében a fából készült, zsindegyel fedett házat, majd 1912-ben, amikor megnősült, a csúrt és az istállót. Felesége csak szülei halála után örökölt földet, 1940-ben. Induló gazdaságuk alapja tehát a ház, a gazdasági épület, az örökölt kis földbirtok, valamint az ígásállatok. A gazdaság felszereltsége a korabeli viszonyoknak megfelelő: *„Olyan szekerek vótak hogy vas kicsi vót rajta, úgyhogy minden fából vót, s a löcskávák gúzsból vótak.”*

Végeredményben elmondható, hogy a Soós család gazdasága a kisbirtokon alapuló, földműveléssel és állattartással foglalkozó vegyesgazdaság volt. Önellátó gazdálkodást folytattak, nagyobb kiadásait a baróti piacon eladott ígásállatok árából, valamint az erdőlésből származó pénzüsszegekből fedezték.

1914–1918 között a gazdaság szerkezetének alapvető változása következett be. A család fő katonáskodása idején nélkülözni kellett munkaerejét. Az otthon maradt feleség rokonai, ismerősei segítségével mellett is csak nehezen tudja elvégezni a rá háruló feladatokat. Arról, hogy hogyan alakult, változott ebben a kritikus periódusban a családi gazdaság helyzete, a fennmaradt levelek nyomán tájékozódhatunk.

Első adatunk 1915. március 14-ről való. Ebben a levélben Tóth Julianna panaszodik, hogy drága a marha: egy tehén borjastól 650 forintot ér, a tinó 125 forintot. Ez a számadat tájékoztat az ígásállatok árfolyamáról a tavaszi munkák elkezdése előtt, amikor ezek ára felugrik. Az állatok eladásának másik időpontja ősszel van, amikor az ígásmunkák befejeződnek, és nincs elég takarmány a kiteleltetésükhöz. Az 1915. november 15-i levélben írja a gazdasszony, hogy most már eladná a tinókat, de nincs kereslet iránta, hiszen mindenkit megviselt a háború okozta infláció. Kitűnik az is, hogy a vásárra menés feladatát is a nők kénytelenek felvállalni, holott azelőtt ez a gazda kizárólagos tiszte volt. Továbbá kénytelenek túlélelési stratégiákat kidolgozni, nem volt aki nyáron szénát csináljon, ezért télidőben szalmával, zabbal fogják etetni állataikat. Az 1916. február 16-i levél arról tájékoztat, hogy már a szalma is elfogyott, és zabszalmát, zabpolyvát kell vásárolniuk. Külön kiadást jelentett a családnak a gyerek betegsége. A tradicionális parasztcsaládban a gyerekek születése átmeneti elszegényedést okozott, csökkentette a gazdaság termelőkapacitását, és növelte fogyasztását. Felnövekedésük után részt vállaltak a család munkájából, így újabb egyensúlyhelyzet teremődött a gazdaságban. A háború keltette krízishelyzetben kétszeres gon-

dot jelentett a gyerek nevelésével járó kiadások fedezése. Ugyanebből a levélből kiderül, hogy a gazdaság állatállománya még mindig kielégíti a család szükségleteit, eladásukra egyelőre nem kerül sor: két tehenük és tinók is vannak. Újból tájékozódhatunk az igásállatok árfolyamáról, összehasonlítási alapot kapunk az előző évi árfolyamhoz: a két tehén ára 1200 forint, tehát egy év alatt majdnem kétszeresére nőtt, és a tinók 950 forintba kerülnek. Az állatok egészségi állapota tükrözi a gazdasszony gondoskodását: *„...tinok olyan jól neveznek öröké sarjurázotal éltek jolis nézvekin tinok tehennek is jót net én karácson után is adtam nekik törökbuzá...”* A gazdaság állatállománya is gyarapodóban van: *„...virág olyan nagyon van minden perczen várom hogy borjazik...”*. Azt is megtudjuk, hogy a férj apja 400 forintért vett egy fiatal, hámba még nem fogott lovat. Ez az adat jelzi, hogy a faluban a fogatosmunka egyre inkább elterjed, vagy hogy az ököriga helyét lassan a lóiga váltja fel. A távollevőt nemcsak a gazdaság, de a háztartás kiadásairól is pontosan tájékoztatja a feleség, tanácsát, beleegyezését kéri: *„...tetudod édesfiam hogy mezitláb nem tudok nyáron semjárnni ha ügyjárom akor mindjártbetegvagy pedig az isten őrizen betegségtől mert nyáron sok váreám...”* – írja az 1916. február 22-i levelében. Mivel az asszony a gazdaság vezetője, és egyetlen munkaképes tagja, a nyáron megsűrűsödő mezőgazdasági munkákat is nagyrészt neki kell elvégeznie, ez pedig a jó egészségi állapot megőrzését kívánja meg. Úgy tűnik, hogy még nem kényszerülnek állataik eladására, nem jelent különösen nagy megterhelést a gazdaság számára az állatok eltartása. 1916. február 26-án írja: *„...még szaporodtunk let egy kicsi tehenyünk szeredán virágnak meglet...”* A gazdaságot azonban nemvárt anyagi veszteségek is érik: *„...ida borját megkelet űni hugya felakat és ugy elvágták kaptak belőle huszforintot olyan letvolt hogy most atak volna százforintot érte és így került huszforint...”*

1916. június 22-re befejezi a gazdasszony a kapálást, sőt még szüleinek is tud segíteni. A gyermek az anyjával kénytelen a mezőre menni: *„...kicsi fiad is kapálni járt velem mondta a suegyemeg miék földünköt milyen mesze van én ugyelfaradtam de ot olyan jólviselte magát monta együnk édes anyámet harangoznak...”*

A következő levél, amely a gazdaság helyzetéről tudósít, 1917 januárjából származik. Kitűnik belőle, hogy a faluban a nyomor egyre nő, már sem cukor, sem gáz, sem ruhanemű nincs, sőt még a faluból is tilos eltávozni: *„...anyit űltünk setétbe hogy megkicsi samu is aszt mondta hogy ugy vájszem setétől...”*

1917. február 11-én újból a gazdaság gyarapodásáról ad hírt: *„...tehennek meg bornyuztak mind a kető ida űnöt bornyuzot...”*, ugyanakkor az egyre nehezebb megélhetési lehetőségekről is beszél: *„...az irodán czédolat kel vátani és ugy szabad őretni czédola nélkül nem őrlnek...”*. Állataikat nem szívesen bocsátják áruba, csak végszükség esetén. Most mégis kénytelenek megtenni, de ehhez a fontos döntéshez a gazda beleegyezését kéri: *„...ké-*

regedtik tinokot és nem mertem nálad nélkül áruba vetni sem hát felkérek szépen írj levelet és irdmeg hogy mit csináljuk nálad nélkül...”. A döntéshozatallal járó felelőség terhet jelent a gazdasszony számára, sokszor azonban elkerülhetetlen: *„...ha széna termés lenne hát akorinkáb őszel vennék egykicsiszénát és ugykitelelnők ird meg kedves jó társam hogy te aszt jónak látode édes fiam ahogy én irtam én így jólnak látnám de hogy irod édes társam ugy csinálom hát ird meg édes fiam röktön hogy mit csináljak mert te aszt irod hogy minden az ényem én pedig édes jó társam engem az a reménység táplál hátha jó igazisten megsegít és nem csak az ényém hát keten lesz a miénk édesjó társam...”*. A gazda csak közvetetten tud résztvenni gazdasága irányításában, de megbízik felesége józan döntőkéességében. 1916. január 23-án írja: *„...hát én nemszolok heza lásad tetudod és csináld ahogy job a tyéd minden és ügyelj reja...”* Felméri a hiányában fellépő nehézségeket, és már nem a gazdaság fejlesztését elősegítő tanácsokat ad, hanem figyelembe véve a merőben új helyzetet, családjá érdekeit helyezi előtérbe: *„...a tinoknak ha jó árát agyák és tū is jonak lásátok el agyuk met nem lesz a ki szénát csináljon...”*

A gazda természetes érdeklődése az otthoni viszonyok, a vásári lehetőségek, a termés, az időjárás, a háztartás problémái iránt szinte minden levélben fő hangsúlyt kap: *„...írjál fiam a vásárol hogy volte baroton a marha drága [...] a miből lehet a tehenekre ügyelj...”*

A gazda a családjá egészségi állapotáért is aggódik: *„...olvastam fijam hogy irtad hogy te is beteg vagy nem is lehet csudál kozni met hideg a házfogye elég sajnos a nekem met edig reja segitet volna a jo Isten hogy bépadoituk volna...”*

A gazdaság témakörét érintő levlérrészletek elemzése után általános érvényű következtetések nem vonhatók le, a családi gazdaság nem képviseli a falu egészét, de nem is egyedi életmód, gazdasági gondolkodás körvonalazódik.

A levelek a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodási kísérlet szemléltetői. Ezek a változások szakaszokban mentek végbe, bizonyos törvényszerűségeket követve. A kezdetben fejlődőképesnek bizonyuló gazdaság megreked, önellátóvá válik, a megtermelt javakat teljes mértékben feléli. Ha korábban a földszerzés, mint termelőtevékenységük végső célja megvalósíthatónak bizonyult, a megváltozott körülmények ezt teljesen lehetetlenné tették.

A gazdasági helyzet romlása következtében az igénytelenség, a fokozott spórlás bizonyult az egyetlen alkalmazható stratégiának a gazdaság vezetésében. Már a háztartás kiadásainak fedezése is gondot jelentett. Ennek ellenére a gazdaság meglévő javaihoz való ragaszkodás fokozott mértékben jelentkezett, állataikat nem adták el mindaddig, amíg biztosítani tudták számukra a minimális megélhetési feltételeket. Amikor már nem volt fokozható a spórlás, az igénytelenség, a végső megoldást az állatok eladása je-

lentette. Ez a döntés azonban különösen nehéznek bizonyult, hiszen ellenkezett a paraszti mentalitással, amelynek központi kategóriái a föld, az állatok, a munka. Az igaerő áruba bocsátása csak a gazda tudtával és beleegyezésével történhetett meg.

A túlélési stratégia fázisainak ebben a sorrendben történő megválasztása jól szemlélteti a paraszti értékrend, gondolkodásmód legfontosabb vetületeit. A döntések hozatalának nehézsége az egyes fázisokban fokozatosan nő. Kezdetben a stratégia alkalmazása magától értetődőnek látszik. A levelekben ezért nagyon kevés szó esik róla. A későbbi döntések még a gazdaszszony hatáskörébe tartoznak. A levelekben már több szó esik ezekről a gondokról, de csupán a tudósítás szintjén. Végül, mikor már a gazdaságot lényegében érintő döntéshozatalra kerül sor, a gazda jóváhagyása nélkülözhetetlennek bizonyul.

Általában elmontható tehát, hogy a kritikus helyzet megváltoztatta ugyan a férfi-nő viszonyt, ez azonban nem jelentett lényegbeli átalakulást a paraszti értékrendben. Ha első ránézésre úgy tűnik, hogy a gazdaság vezetése egészében az otthonmaradt asszony szerepkörébe utalódott át, ez csupán látszólagos, hiszen a gazdaságot lényegileg érintő döntések hozatala még mindig a gazda kizárólagos tiszte maradt.

SOÓS DÉNES TUDÓSÍTÁSAI, HELYZETJELENTÉSEI A HARCTÉRRŐL

A háborúhoz való viszonyulási mód jellegzetes mentalitás, világkép tükrözője. Az alapvetően a vallásra épülő világszemlélet felmenti a parasztembert a mélyebb összefüggések keresésétől, a világegés reális okainak, magyarázatainak kutatásától. A frontról érkező tudósítások nem lépnek túl a személyes, illetve a szűk környezet problémáinak ismertetésén. A háború hatását is csak közvetlen környezetének viszonyaiban méri fel. A halálfélelem sem meghatározó élménye, a levelekben soha nem esik szó róla. Ismerősei halálhírét tényyszerűen, tárgyilagosan nyugtázza. A legkilátástalanabb helyzetekben is hisz a jobb jövőben, a hazatérésben.

A levelek nemcsak a személyes problémákról, saját sorsának alakulásáról, hanem általában a vargyasiak helyzetéről is tudósítanak. Ilyenkor mindig többes szám első személyben fogalmaz: *a vargyasiak mind menjünk; a vargyasiak egyhelyt vagyunk; a tobirol nem tudok semit met reg hogy nem talalkoztam Moskával találokotam de rég.* A találkozásoknak tulajdonított nagy jelentőség egyrészt annak tudható be, hogy pszichológiai igényt elégít ki, másrészt ez egy olyan témakörnek bizonyul, ami iránt a feleség is érdeklődik. A közös nyomor, a kiszolgáltatottság, a tény, hogy a háborút mindenkinek végig kellett szenvedni annak összes következményeivel együtt, az összetartást, az egymáshoz való ragaszkodást, a kölcsönös segítségnyújtást alapvető emberi gesztussá tette. A kiszolgáltatottság, a nyomor fokozatai az éhínség, a mostoha természeti körülmények, az embertelen bánásmód:

„...nekünk valami kelemes dolgunk nem volt a harctéren met csak havasok koszt voltunk nem lehetet eni valot kapni napokig [...] ok nélkül hordoztuk a sajkát meg a kalánt leg töb hasznát csak a kömüknek vetük [...] találkoztam az ecsémel és adot hust és ast modta esznek meg a tetük és mótam nekem is van elég mind esze-visza volt lövöldözve a nadragja és nem sértete vot mégse Istenek halá és aszt modta bágyit láta meg halva Sándort aszt hiszi hogy elfogták...”. Amikor emberekről, sorsokról van szó, tárgyilagos a megfogalmazás. Saját sorsának alakulásáról is hasonlóképpen számol be: „...it vagyok ismét a korbáza elgyengültem és be jután Istenek halá magyarországba...”; „...jolvagyok fiam igaz a lábam operáltak de csonkítást nem csináltak egy negyed óráig tartot és elaltatak es meg a sebet nem látam de nem vágták le a lábujkám és csak szerencsésen meg gyavuljon felszeg nem leszek...”. A sebesülés a kiszolgáltatottság újabb állomása. Az idegen környezet méginkább erősíti ezt az érzést: „...tudatlak soraimrol a lábujkám nemakar meghajolni és hiszem még kel operálni asz mongyák még rosz hus van a csontnak nics semi baja [...] ha udvarhelyt vonék nemis busulnék vona legaláb kivel szolani de it rosz...”

A honvágymajdnem minden levélben hangot kap. Az új státusz a parasztember számára kényszert jelent, idegenkedik tőle, rabnak érzi magát, visszakívánczik természetes életterébe: „...minket mindig csak biztatnak hogy eresznek Udvarhelyre de mind csak kivankozun minyaja a káderhez mert it bizon nem kelemes net csak eheztenek it csak rabok vagyunk [...] it sokan vagyunk nyolczvankét es minden féle és kivankozunk minyájan a megyépbé...”; „...csak meg busulom sokszor magam hogy mindig csak ijen rabnak kel leni met csak szeretnék künlani met meg untam...”

Szebenből származik a következő levélrészlet: „...ha a fel mentésem megérkezik rokton ide küld ajálva met meg kapom ha érvényes es akor meg kapom it és várom nagyon hogy szabadulnék met sok román koszt vagyok mos meg kel tanuljak románul...”. A honvágym, a szülőföld szeretete a levelek egyik leggyakoribb motívuma, de ez soha nem az elvont haza-fogalomra vonatkozik, hanem a családot, az otthont, a falut, és legfennebb Udvarhelyt jelenti.

Nemzetiségi problémákat nem érintenek a levelek, a politikum kiiktatódik a tudósításokból, és nemcsak a cenzúra miatt, hanem azért is, mert a háború reális okairól, a politikai helyzetről, hatalmi viszonyokról, érdekekről nincsenek pontos információik, meglátásaik. A harcokban közvetlenül is résztvevő parasztemberek sokszor maguk sem tudják, hová parancsolja őket a vezérkar. Ezt a bizonytalanságot, tudatlanságot érzékeltetik a frontról érkező helyzetjelentések: *aszt hiszem menjünk Galiczia felé és tová*, vagy *kifelé menyünk; nem tuggy mere lesz a menés keletre vagy északra; én most menjek asz csak a jó Isten tuggya hova; maradok világ végén*. 1914 előtt kevés paraszt jutott túl megyéje határán. A katonaság ideje alatt végigjárt hadiút állomásai ezért tűnnek meghatározhatatlan földrajzi helyzetűeknek, a *világ*

végén levőknek: 2/24 órája hogy jövünk meg se érkeztünk meg nem tudyuk hogy még medi menjük.

A számukra meghatározhatatlan cél felé vezető úton csak az isteni gondviselésben bíznak. Isten és ember kapcsolata a harctéren a lehető legszorosabbá válik. Mély, igazi vallásos érzés, Istenbe vetett töretlen bizalom, erős hit sugárzik ezekből a levelekből: *ismét velem volt az isteni gonviseles remelem ez uton is megsegít mert csak a jó Isten örzi az embert a nagy tüzekbe; Istenek halá templomozást is meg tartotúk és vegeztúk szép idő van csak az vigasztal szép imádcságunkval csak még könyvet ejtetünk hogy it az Wegenbe kelet ernük.*

ÖSSZEGEZÉS

A levelek fő témaköreinek, motívumainak vizsgálata után megállapítható, hogy a tárgyalás változatos problémákat érint: a mindennapi élet gondoljái, a gazdaság, a termés helyzete, a drágaság, a címzethez fűződő szeretet, és mindent áthatóan az isteni gondviselésbe vetett hit a legtöbb levél tárgya. Jellemző, hogy ezek a témák, motívumok széttöredezettek, nem átgondolt, logikus felépítés rendjében, hanem asszociatív gondolatfűzéssel kapcsolódnak egymáshoz. A szövegtömbök áthidalását a levélírók sztereotíp kifejezések, formulák segítségével oldják meg.

A levelekben sajátos módon keverednek a beszélt nyelvi kifejezések, az írott nyelv szókapcsolataival. A sztereotíp fordulatok, a közhelyszerű megfogalmazások mellett az élőnyelv, a mindennapi érintkezés nyelve is behatol a levelekbe. Mindez sajátos stílus kialakulását vonja maga után. Jellemző az is, hogy mikor használnak sztereotípiákat, és mikor nyilvánul meg a természetes beszédmód. Érzelmeknek megfelelő kifejezési formát keresve sokszor a sztereotípiák, a készen kapott formulák mellett maradnak meg, máskor azonban ezek szerepe csupán a szubjektív vallomás előkészítése. Amikor gondolataikat nem szoríthatják formulák meghatározta keretek közé, a beszélt nyelv szavaival szólnak. A leírt gondolatok minél pontosabb kifejezésére törekednek, hiszen a közvetett kapcsolatteremtési forma nem ad lehetőséget a pontosításokra, az esetleges félreértések tisztázására. Ezért a tautologikus megfogalmazások sem ritkák. A levelezőlapok korlátozott terjedelme, a műfaj megszabta keretekhez való igazodás szándéka, az írás nehézsége is gátló tényezőknek bizonyulnak.

A helyesírásban általában a kiejtés szerinti írásmódot követik: *agyuk, reja, röktön, egészség, monta*, stb. Gyakori a szóhatárok egybemosódása: *ugvelfaradtam, jolviseltemagát*, stb. Az élőnyelv kifejezései is bekerülnek a levelekbe: *adja joban, kifogynánk belöle, aszt is megérni, nem szolok heza*, stb.

Amit női levélírónk stílusáról általában elmondhatunk, az, hogy ismeri a levélforma szabályait, és ezeknek nagyrészt eleget is tesz. Túláradó érzel-

meit gyakran képtelen saját szavaival kifejezni, ezért leveleiben gyakran sztereotípiák vagy a műveltebb rétegektől átvett, a levelezésben gyakori képek, kifejezések jelennek meg. Saját egyénisége csak a levelek tárgyalásakor tud igazán megnyilvánulni. Mondatfűzése sokszor kusza, gondolatait nem logikus felépítéssel, nem átgondolt formában írja le, ennek azonban tudatában is van. Gyakran elnézést kér az *esze-viszaságért*.

Soós Dénes stílusa egyszerűbb, darabosabb. Ő is ismeri a levélírás szabályait, igyekszik eleget tenni ezeknek. Általában tényközlő tárgyiasággal ír, ritkán tesz hosszabb lírai vallomásokat. Mondatfűzése sokszor logikátlan, a grammatikai szabályoknak is ellentmondó. A leírt gondolatok az előbeszéd törvényeinek engedelmeskednek, a szavak gondolati, érzelmi hangsúlyok szerint rendeződnek.

A NÉPI GONDOLKODÁS ALAPKATEGÓRIÁI A LEVELEK TÜKRÉBEN

A levelek tartalmi elemzése után kiviláglik, hogy levélíróink világszemlélete, mentalitása alapvetően a vallásra vezethető vissza. A vallás követendő modelleket, mintákat, világmagyarázó elveket határoz meg, amelyek az adott kultúrába való belenevelődéssel sajátítódnak el. A gondolkodásmód minden vetülete a vallásos világnép tükrözője. A családközpontúság, az ismerősök sorsának nagy figyelemmel való követése, a gondokhoz való viszonyulási mód, az élethelyzetek belenyugvással történő elfogadása mind-mind bibliai tanításokra vezethetők vissza. A vallásos világnépnek sok külső megnyilvánulása van a levelekben.

A sajátos paraszti mentalitásnak megfelelően az elemzett levelek fő témaköre a gazdálkodás, a gazda távollétében fellépő problémák leírása. A frontra került falusi ember folyton érdeklődik gazdasága alakulásáról, a gazdasszony pedig részletesen tájékoztatja a gazdaság helyzetéről, a megélhetés egyre súlyosbodó gondjairól, tanácsokért, segítségért folyamodik férjéhez. A távgazdálkodás azonban nem számít megfelelő megoldásnak a paraszti gazdálkodásban. A gazdasszony sokszor kénytelen saját maga hozni a döntéseket, vállalni az ezzel járó felelősséget. Számára terhet jelent a fontos határozatok hozatala, még akkor is, ha a férj megbízik józan ítélőképességében, és átadja neki a döntéshozatal jogát. A tehertől való megszabadulásnak, az *ősi rend* helyreállításának egyetlen lehetősége a gazda hazajövetele, a háború vége. A nyomor, a pénztelenség miatt nem a fennálló hatalmat, nem az *urakat* okolják, hanem a sors csapásaként élik meg a háborút. Gyakran panaszkodnak, elégedetlenségük azonban soha nem élesedik fenyegetéssé, átokká. Végső kétségbeesésükben is csak odáig jutnak el, hogy kimondják azt a közhelyszerű megállapítást, hogy *a jónak mindenütt el kell vészni*.

JEGYZETEK

1. Brednich 1982, 70.
2. Tóth 1996, 63–116.
3. Balogh 1965, 487.
4. Ortutay 1962, 497–511.
5. Küllős 1982, 166.
6. Ujváry 1980, 425–460.
7. Szabó 1981, 31–59.
8. Keszeg 1996, 66.
9. Lampérth 1918, 1–21.
10. Honffy–Szabolcs 1979, 13–73.
11. Míkó 1896.
12. Honffy–Szabolcs 1979, 13–73.
13. Hanák 1973.
14. Albert 1998. Kézirat.
15. Molnár M. 1970.
16. Mohay 1994.
17. Fehérváryné 1988.
18. Egyed 1981, 206.
19. Fehérváryné 1988, 134.

IRODALOM

ALBERT Ernő

1988 A népi verses levelekről. Kézirat.

BALOGH István

1965 A paraszti művelődés. In: Szabó I. (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914. Bp.

BREDNICH, Rolf Wilhelm

1982 Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. In: Documentatio Ethnographica 9.

ECKHARDT Sándor

1950 A legrégebb parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr 74. 2–3. sz. 113–122.

FEHÉRVÁRYNÉ NAGY Magda

1988 Parasztagazdaság a XX. század első felében. Gútai példa. In: Életmód és tradíció 2. Bp.

GYENIS Vilmos

Emlékirat és parasztkrónika. Irodalomtörténeti Közlemények 69. 152–171.

HANÁK Péter

1973 Népi levelek az első világháborúból. Valóság. XVI. 62–87.

- HONFFY Pál – SZABOLCS Árpád
1979 Levelezési tanácsadó. Bp. 13–73.
- KÜLLŐS Imola
1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklóriztikában. Documentatio Ethnographica 9. 163–173.
Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In. A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Szerk: Janovics J. – Kosa L. – Nyerges J. – Seidler, W. Bp.–Wien. 281–291
- KESZEG Vilmos
1996 Kelt levelem... Egy mezősi parasztszöny levelezése. Debrecen
- LAMPÉRTH Géza
1918 A magyar levélírás kezdete. Századok LII. 1–21.
- LEHMANN, Albrecht
1982 Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások. In. Documentatio Ethnographica 9. 47–60.
- MANDELBAUM, David G.
1982 Életrajzi tanulmány: Gandhi. Documentatio Ethnographica 9. 24–26.
- MIKÓ Pál
1896 Női magyar levélstílus a XVII. században. Székelyudvarhely.
- MOHAY Tamás
1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a XX. század első felében. In. Dissertationes Ethnographicae 8. Bp.
- MOLNÁR Ambrus
1967 Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon 1840–1846. Agrártörténeti Szemle IX. Bp. 117–172.
- MOLNÁR Mária
1970 Egy parasztgazdaság munkaszervezete. (Tarpa, 1940.) Agrártörténeti Szemle XII. Bp. 497–519.
- ORTUTAY Gyula
1962 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. In. Ethn. LXXIII., 4. sz. Bp. 497–511.
- SZABÓ László
1981 A paraszti olvasás és a folklór. In. Folklór, Társadalom, Művészet 7. 31–59.
- SZENTI Tibor
1987 Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Bp.
- TÓTH István György
1996 Mivelhogy magad írást nem tudsz. Bp.
- UJVÁRY Zoltán
1980 Népszokás és népköltészet. Debrecen.